

FRÖHLICH IDA, PROFESSOR EMERITA

Médek és perzsák a fogság utáni zsidó irodalomban

Hegyí Doloresre jelen írásban a görög perzsabarátságot tárgyaló könyve kapcsán szeretnék emlékezni.¹ Minden iskolás tanult a görög-perzsa háborúról, az athéni köztársaság győzelmével végződő harcról a despotikus perzsa uralom ellen. Számomra akkoriban meglepő volt megismerkedni egy olyan történeti feldolgozással, amely egy ideológikus célzattal és leegyszerűsítve tárgyalt történeti helyzet addig ismeretlen aspektusát mutatta be a maga összetettségében, nevezetesen egyes görög körök perzsabarátságát, amelyet különböző tényezők – gazdasági okok, politikai szimpátiák, a belső görög ellentétek szerepe, a katonai túlerő előtti meghajlás – motiváltak. Az ókori zsidóság a görögöktől eltérő körülmények között, már meghódított népként találkozott a perzsákkal.



Hegyí Dolores negyvenes éveiben

Mégis felszabadítóként, és nem elnyomóként értékelte az Akhaimenida birodalom képviselőt, gyökeresen más szemlélettel mint korábbi és későbbi hódítóit, az elnyomás és vallási türelmetlenség példáinak állított Bábelt, azaz az újbabilóni birodalmat, a Szeleukida birodalmat, majd Rómát. A perzsák iránti lojalitás nyíltan avagy rejtetten, egyes szövegek későbbi interpretációja által elfedve, de rendre megjelenik a fogság utáni zsidóság műveiben.

A babilóni birodalom bukásáról szóló jóslatot és annak teljesedését tartalmazó Dán 5 lezárásaként, a 6. fejezet elején egy rejtélyes mondat áll: „A méd Dárius pedig átvette a királyságot (*mlkw*), hatvankét éves korában” (Dán 6:1).² A „királyság” az

¹ HEGYI Dolores: *Medismos. Perzsabarát irányzat Görögországban i. e. 508–479*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.

² A bibliai idézeteket a Szent István Társulati fordítás alapján közlöm, egyes helyeken saját értelmezéssel, amelyet jelzek. Az itt idézett vers a SzIT fordításában: „Az országot a méd Dárius foglalta el hatvankét éves korában.” A Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája szerint „A méd Dárius pedig

újbabiloni birodalom idejét (Kr. e. 605–539) jelenti, amelynek eseményeiről a megelőző 5. fejezet szól. Az itt elbeszélte történet szerint Baltazár király nagy lakomát rendezett főembereinek (Dán 5:1). A bortól ittas király megparancsolta, hogy hozák elő azokat az arany- és ezüstedényeket, amelyeket apja, Nebukadneccár hozott el a jeruzsálemi templomból, hogy ő maga, főemberei, feleségei és mellékfeleségei abból igyanak. Lakoma közben arany, ezüst, réz, vas, fa, és kőisteneiket dicsérik (Dán 5:2-4). Ugyanabban az órában emberi kéz ujjai jelennek meg, és írni kezdenek a lámpással szemben a királyi palota falának meszelt felületére. A király, aki észreveszi az író kéz ujjait, megrémül, ijesztő fizikai tüneteket produkálva. Magához hívhatja „a varázslókat, káldeusokat és jósokat,” és jutalmat ígérve, rettegetve kéri az írás megfejtését, amit azok nem tudnak teljesíteni. Végül a királyné javaslatára hívott Dániel (az ő mellékneve az elbeszélésben: Bélsaccár), „akiben a szent Isten lelke lakik” az, aki képes az írást elolvasni és megfejtetni (Dán 5:5–17). Az ő olvasatában az írás: „*Mené, mené, tekél és parszin,*” a szavak jelentése pedig: „*Mené:* Isten számba vette a királyságodat, és véget vetett neki. *Tekél:* megmért a mérlegen és könnyűnek talált. *Parszin:* felosztotta királyságodat, aztán a médeknek és a perzsáknak adta” (Dán 5:25-28). Az interpretáció az arámi *mn'* „számlálni, mérni” és „mina (súlyegység),” *tml* „mérni,” „*seqel* (súlyegység, a mina töredéke),” *prs* „felosztani,” *prsyn* „fél *seqel* (súlyegység),” egyúttal utalás az azonos alakú *prs* „Perzsia” névre is.³

A király a jóslatot megfejtő Dánielt megjutalmazza és magas polcra emeli – és ezt a közlést követi a jóslat azonnali beteljesedése: „Még ugyanazon az éjszakán megölték Baltazárt, a káldeusok királyát” (Dán 5:30). A történet az újbabiloni birodalomnak a zsidó szerző szempontjából megérdemelt bukásáról szól, aminek fő okát abban látja, hogy a király a lakomán a jeruzsálemi szentélyből elrabolt edényeket használja, mégpedig profán célra. Büntetése a királyság elvesztése, és nem csak a személyes uralomé, hanem a birodalomé is, amely így a perzsákra száll. A büntetés forrása, kimondatlanul is a megsértett istenség, akinek szentélyét az uralkodó apja, Nebukadneccár elpusztította és edényeit elhurcolta. A történet mögött álló történelmi tények: Nebukadneccár valóságos uralkodó volt, azonos a történelmi Nabú-kudurri-uszurral (605–562), az Újbabilóni birodalom legnagyobb uralkodójával, aki Kr. e. 586-ban elfoglalta Jeruzsálemet, és a hagyomány szerint kifosztotta és felégette a salomoni szentélyt. A Bélsaccár névvel azonosítható nevű utóda viszont nem volt. Utóbbi név mögött az utolsó újbabiloni uralkodó, Nabú-naid (Kr. e. 555–539) fia, Bél-sar-uszur személye rejlik, akire apja Babilónban a

elfoglalta az országot hatvankét esztendőskorában.” A fordítások területi hódításra engednek következtetni, ami megfelel a valós eseménynek. A héber szöveg azonban „uralomról” beszél, amelyet Dárius „átvesz,” „megkap” (*qbl*) elődeitől.

³ ESZTÁRI Réka és VÉR Ádám: „Írás a falon: Dániel 5:25 a mezopotámiai ómenirodalom tükrében”, *Axis*, III. évf., 2014/2, 9–28 invenciózus interpretációja szerint az arámi szövegből egy valószínűsíthető ékírásos jóslat „dekódolható,” amely kiolvasható mint „az egyik király legyőzi a másikat, és [a királyság/ország] szétszóratik,” és amelyet a megfejtő Dániel, az ékjelek poliszémiáját, azaz többféle lehetséges olvasatát és homofóniáját, azaz bizonyos ékjelek, logogrammak és kifejezések azonos vagy hasonló hangzását kihasználva a saját anyanyelvén, arámiul olvas ki, a bibliai szövegben jelzett módon.

kormányzást bízta, míg ő maga az arábiai Teimánba vonult vissza. A dánieli történet Bélsaccárt teszi meg uralkodónak, akinek idején a birodalom megbukott, holott ez valójában apja birodalma volt, aki a perzsák közeledtének hírére visszatért Babilónba és kísérletet tett az ellenállásra, azonban hiába: Kr. e. 539. októberében Kürosz győztesen vonult be a városba. A források nem szólnak Bél-sar-uszur sorsáról, Nabúnaidéről pedig ellentmondóak (egyesek szerint megölték, mások szerint Karmania kormányzójaként fejezte be életét).⁴

Dán 6:1 közlése szerint azonban a királyság örököse „a méd Dárius” volt, 62 éves korában. A mondat már a következő fejezet elején olvasható, amelyhez bevezetésül szolgál – a 6. fejezet ugyanis már Dárius uralkodása idején játszódik. Utólagos szerkesztői beavatkozás eredménye tehát, és annak a személynek vagy személyeknek a koncepcióját tükrözi, akik a gyűjteményt összeállították. Márpedig a dánieli gyűjtemény összetétele vegyes, rekonstruálható kialakulása pedig bonyolult.⁵ A gyűjteményt arámi (2–7. fejezetek) és héber (1, 8–12. fejezetek) nyelvű, eredetileg önálló művek alkotják, amelyeket nem egyidőben írtak. Dán 2, 4, 5 babilóni miliót idéző arámi jóslatai a legrégebbiek, ezek bizonyosan a perzsa korból származnak. Hasonló környezetben játszódnak a 3. és 6. fejezetek elbeszélései, amelyek szókinccse azonban hellénisztikus kori átdolgozás nyomait tükrözi (görög hangszernevek). A 7. fejezet, a négy vadállatról szóló látomás egy talán régebbi arámi jóslat aktualizálása és kiegészítése az égi ítélet látomásával; interpretációja mindenesetre a hellénisztikus korra, IV. Antiokhosz Epiphanész (Kr. e. 175–164) remélt bukására és a Makkabeus-felkelés kezdeteire vonatkozik. A gyűjtemény héber része (Dán 8–12) ugyanezen uralkodó bukását jósolja meg, különböző látomások alapján. A dánieli gyűjtemény lezárását Kr. e. 165-re, a Makkabeus-felkelés kezdetére teszik, az Antiokhosz halálát közvetlenül megelőző időre. A gyűjteményt összefogó szerkesztői elemeket tehát ebből a perspektívából, a gyűjtemény lezárásának korából kell nézni.

A fenti szerkesztői koncepció illetve a gyűjtemény késői darabjainak szemlélete magyarázhatja az újbabilóni birodalom örökébe lépő király életkorát, a 62 évet, amely a 9. fejezet szám-szimbolikájának ismeretében válik világossá. Dán 9 egy régi prófécia aktualizál a Makkabeus-fölkelés előestéjén, mégpedig Jeremiásnak a 70 évi babilóni fogságról szóló jövendölését (Jer 25:11; 29:10). A Jeruzsálem elfoglalásától (Kr. e. 586) Babilón Kürosz általi elfoglalásáig és a hazatérést lehetővé tevő

⁴ A forrásokról ld. Frauke WEIERSHÄUSER and Jamie NOVOTNY, with the assistance of Giulia LENTINI (eds.): *The Royal Inscriptions of Amēl-Marduk (561-560 BC), Neriglissar (559-556 BC), and Nabonidus (555-539 BC), Kings of Babylon*, University Park, PA, Eisenbrauns, 2020, 13. Az Újbabilóni birodalom végének eseményeihez ld. Raymond Philip DOUGHERTY, *Nabonidus and Belshazzar: A Study of the Closing Events of the Neo-Babylonian Empire*, New Haven, Yale University Press, 1929.

⁵ A gyűjtemény problematikáját, a nyelvek viszonyát, szerkezet kérdéseit a legsokoldalúbb megközelítésben tárgyaló munka mindmáig Klaus KOCH, Till NIEWISCH, Jürgen TUBACH: *Das Buch Daniel*, Erträge der Forschung 144, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft (WBG), 1980. A standard kommentárok közül ld. Carol A. NEWSOM with Brennan W. BREED, *Daniel: A Commentary*, The Old Testament Library, Louisville, KY, Westminster John Knox Press, 2014.

rendelet kihirdetéséig eltelt idő azonban ennél kevesebb volt. Azonkívül a rendelet kibocsátását nem követte általános visszarendeződés: a babilóni zsidó diaszpóra megmaradt, további évszázadokra. Dán 9. hellénisztikus kori szerzője ezért kiterjesztette az időt, és a 70 évet ugyanannyi évhétként,⁶ azaz 490 évként értelmezte (Dán 9:21-27). Ez az idő három szakaszra oszlik, amelyeket egy-egy „fölkent” működése fémjelez. A Jeruzsálem újjáépítését elrendelő parancs (feltehetően Kürosz hazatérést lehetővé tevő rendelete, Kr. 538-ból) idejétől hét évhét telik el a fölkent Fejedelemig (ő Zerubbábelrel azonosítható, akinek idejére a Templom újjáépítését teszik Dareiosz uralkodása kezdetén, Kr. e. 516-ban). Ezt követően 62 hét elteltével meggyilkolnak egy Fölkentet (III. Oniasz főpapot, Kr. e. 170-ben). A hátralevő egy évhét felénél megszüntetik a templomi véres- és ételáldozatot (ez IV. Antiokhosz Epiphanész tiltó rendeletét jelentheti a Makkabeus-felkelés Kr. e. 166-os kitörését megelőzően). A feltehetőleg a Makkabeus-felkelés előestéjén működő szerkesztő tehát Dán 9. szám-szimbolikáját alkalmazta, és a 62 év a Dareiosszal kezdődő korszakra utalna.

Ez magyarázza azt is, miért Dareiosz nevét említi, hiszen az események, amelyekre utal, az ő idején történtek – és talán ezért lesz Dán 6 elbeszélésének is ő az uralkodója. Mindenesetre árulkodó a Dániel megmenekülésével és magasrangú perzsa tisztviselővé válásával záruló elbeszélés végén olvasható megjegyzés, amely szerint „Dánielnek ettől fogva jó sora volt Dareiosz uralma idején, és a perzsa Kürosz uralkodása alatt” (Dán 6:29), és amely jelzi, hogy a szerző mégis ismerte a perzsa uralkodók helyes kronológiáját, és tudta, hogy az uralomváltás Kürosz idején történt – akit egyébként, Dareioszhoz hasonlóan, más bibliai források is igen kedvező színben mutatnak be.

A Dán 6:1 összekötő mondatát beiktató szerkesztő azzal is nyilván tisztában volt, hogy Dareiosz perzsa, és nem méd uralkodó volt, hiszen már a Babilónt elfoglaló iráni törzsszövetség sem méd, hanem perzsa vezetés alatt állt, Kürosz személyében.⁷ A hódítás korának újbabilóni forrásai ugyan szinonimaként használják a „méd” és „perzsa” terminusokat, azonban „méd” jelző használata itt nem valamiféle archaizálás. A jelző használatának alapja Dán 2. szobor-látomásának hellénisztikus kori azonosítása, amelyben a Nebukadneccár által fémjelzett újbabilóni uralmat követő királyságot a médekével azonosították.⁸

A perzsa uralomváltás pozitív értékelése Dán 5:1-6:1-ben nem az egyetlen a dánieli hagyományban. Dániel könyvének imént említett 2. fejezetében Nebukadneccár király álmot lát, amely megrémíti és felriad. Királyságának tudósai, káldeusai és egyéb szakemberei nem képesek az álmot (amelyet a király nem mond el nekik)

⁶ Azaz egy év hetet foglalt magába. (*A szerk.*)

⁷ Dán 11:1 ugyancsak méd királyként említi Dáriust. Dán 8:20 a történetiség sorrendjének megfelelően „Média és Perzsia királyait” említi, Eszter 1:3 viszont már megfordítja a sorrendet. Gen 10:2 és 1Krn 1:5 genealógiái csak a médek őseit említik, Jáván leszármazottjaként.

⁸ Klaus Koch: Dareios, der Meder, in Carol L. Meyers, M. O'Connor (eds.), *The Word of the Lord Shall Go Forth: Essays in Honor of David Noel Freedman in Celebration of His Sixtieth Birthday*, Winona Lake, IND, Eisenbrauns, 1983, 287–299.

megfejteti. Dániel az egyetlen, aki képes az álom elmondására és értelmezésére miután „atyái Istenétől” éjjel, álomban megkapta azokat. A király álmában egy hatalmas szobrot látott, amelynek feje tiszta aranyból volt, melle és karjai ezüsből, hasa és ágyéka bronzból, lábszárai vasból, lábfejei pedig részben vasból, részben agyagból. Egy, a (hegyről) magától leváló kő nekiütődik a szobor vas és agyaglábának, és darabokra zúzza. Az összetört szobor anyagai szétszóródnak és nyom nélkül eltűnnek. A kőből viszont nagy hegy lesz, amely betölti a földet (Dán 2:32–36). Dániel interpretációja szerint a szobor négy része négy malku-t (*mlkw*), vagyis négy „uralmat” jelent.⁹ Az arany fej által jelképezett első „uralmat” Nebukadneccáréval azonosítja („Te vagy az arany fő,” Dán 2:38). Az interpretáció logikája szerint a további testrészek által jelképezett „uralmak” tehát kronológiai rendben egymást követő uralkodókkal lennének azonosíthatók, akik közül a negyedik, megosztott királyság képviselője idején következik be a bukás, idegen támadás formájában – ahogyan ezt a hegyről leszakadó kő képe példázza. A kőből nagy hegy lesz, vagyis újabb, az eddigieknél nagyobb királyság születik.

A történet egyetlen királyt említ név szerint, Nebukadneccárt, aki a történeti Nabú-kudurri-uszurral (Kr. e. 605–562) azonosítható.¹⁰ Őt a saját dinasztiájából három király követte: fia, Amel-Marduk (562–560), veje, Nergal-sar-eszer (560–556), és ennek fia, Labasi-Marduk, aki csupán néhány hónapig uralkodott, és összeesküvés áldozata lett, mielőtt első uralkodói évét betöltötte volna.¹¹ Utóda az arámi Harrán egyik előkelő családjából származó Nabúnaid (Kr. e. 556–539) lett, aki nem tartozott a dinasztiához.¹² Egy arábiai hadjárat után, Kr. e. 552-ben csaknem egy évtizedre elhagyta Babilont, a kormányzást fiára, Bél-sarri-uszurra hagyva. A városba valószínűleg a perzsa fenyegetés erősödésének hatására tért vissza, a bukást azonban nem tudta megakadályozni, így Babilón 539 őszén a perzsák kezére került. Nabúnaid volt az újbabilóni birodalom utolsó uralkodója.¹³ Az ő királysága tekinthető megosztottnak is, hiszen uralkodása jelentős részében fiával osztotta meg hatalmát. Továbbá az ő uralma volt az, amelyet külső támadás döntött meg, amelyet követően az Iráni-fennsík mag-területéről kiinduló hódítók bekebelezték királyságát, óriásira növelve hódításaik területét, amely most már nyugat felé Kisázsiaig és Szírián át a Földközi-tengerig terjedt, magába foglalva több korábbi birodalmat.

Mindezek alapján lehetséges a jóslatot királyok egymást követő uralmát jelképező rendszerként értelmezni, amelyben a szobor részei Nebukadneccárt és utódait jelentik, akik közül az utolsó, Nabúnaid királysága válik idegen, perzsa támadás

⁹ Az arámi terminus – akárcsak magyar megfelelője – egyaránt jelentheti egy uralkodó uralkodási idejét és egy dinasztiát.

¹⁰ Az Újbabilóni birodalom történetéhez ld. Paul-Alain BEAULIEU: *A History of Babylon, 2200 BC–AD 75*, Chichester, Wiley Blackwell, 2018.

¹¹ Az időszak nem foglalta magába a tavaszi újévi *akitu*-ünnep idejét, amelyen a királyságot hagyományosan megújították illetve az új királyokat beiktatták.

¹² Uralkodásáról ld. Paul-Alain BEAULIEU: *The Reign of Nabonidus King of Babylon, 556–539 B.C.*, New Haven–London, Yale University Press, 1989.

¹³ Portréjához ld. REINER Erika: „Két király”, *Ókor*, VI. évf., 2007/4, 77–89.

áldozatává. A hegyről lezúduló, majd nagy hegygé növekvő kis kő az Iráni fennsíkról származó Küroszt jelképezi, aki gyors ütemben hódította meg a Közel-Kelet korábbi birodalmait, és növelte hatalmassá birodalmát.

Ez a lehetséges interpretáció azonban nem felel meg annak a részletes interpretációnak, amelyet Dán 2:39–45 verseiben olvashatunk. A szöveg jól tükrözi azt a folyamatot is, melynek során a negyedik *malku* jelképének interpretációját többször is kiegészítették, újabb tulajdonságokat adva a negyedik „uralom” képéhez.¹⁴ A legutolsó interpretáció szerint a negyedik, megosztott *malku* részei „házasságok által össze fognak keveredni, de egygé nem fognak összeforrni.” Ez a közlés viszont már egy másik, sokkal későbbi korra, a hellénisztikus Ptolemaida és Szeleukida birodalmak történetére jelent világos utalást. A közös eredetű (mindkét birodalom Nagy Sándorénak volt az örököse), és egymással születésük óta állandó háborúskodásban levő két birodalom konfliktusait a Kr. e. 3. század derekán dinasztikus házasság révén kívánta megoldani. Kr. e. 252-ben II. Antiokhosz szeleukida uralkodó feleségül vette Berenikét, II. Ptolemaiosz leányát. A dinasztikus kapcsolat rövid életűnek bizonyult, mivel Kr. e. 246-ban, a király halála után a király első felesége, Laodiké megölette Berenikét és kisleányát. III. Ptolemaiosz, Bereniké fivére ezért felvonta a Szeleukida birodalom ellen, és a háborúk tovább folytatódhattak. Az utalást először Szent Jeromos azonosította Dániel-kommentárjában.¹⁵ A hellénisztikus korba helyezett interpretáció megváltoztatta az „uralom” (*malku*) értelmezését is, amely immáron nem uralkodói időt, hanem dinasztiák időszakait jelölte. A negyedik birodalmat összetörő kis kő interpretációja ebben a keretben már nem a perzsákat jelentette, hanem a Makkabeus-felkelés vezetőit, akik a megosztott hellénisztikus birodalmak egyike, a Szeleukida birodalom ellen indították meg harcukat annak tizenegyedik uralkodója, IV. Antiokhosz Epiphanész (Kr. e. 175–164) idején.¹⁶ Dán 2. látomásának értelmezési története egy tipikus jelenséget tükröz, amikor egy népszerű, és hosszú időn keresztül idézett jövendölés, az előjelként (ómen) interpretálható látomás képe (*protaszisz*) nagyjából változatlan marad a hagyományozás során. A változatlan kép interpretációja (*apodoszisz*, a hozzáadott rész) viszont rendre újabb kiegészítésekkel bővül, amint a jóslatot újabb és újabb történeti szituációkba helyezik. A perzsa kori arámi jóslat tehát még a perzsák birodalomváltó győzelméről szólhatott; a hegygé növekvő kő képe a perzsa királyságot jelenthette. A látomás hasonló történeti szituációk alapján történt újraértelmezése viszont újabb korba helyezte a jövendölést, a Szeleukida birodalom bukását és egy nagyra növekvő, dicsőséges és örök makkabeusi királyságot remélve (Dán 2:44).

Mit tett ezért a népszerűségért a perzsa politika? A hódító perzsa politikai propaganda emlékei egyetlen területről, az óriási kultúrtörténeti jelentőségű

¹⁴ A negyedik *malku* értelmezését a 40. versben a következőkben újabbak egészítik ki; a 41, 42, 43. vers tehát három újabb értelmezést jelent.

¹⁵ Hieronymus: *Commentar ad libri Danielis*, ad loci.

¹⁶ Dán 7–12 valamennyi próféciaja az ő bukását jövendöli meg, változatos formákban.

Mezopotámiából maradtak fenn.¹⁷ A Babilónt elfoglaló Kürosz hivatalos legitimációja az általa kiadott agyaghenger-felíraton olvasható, amely az uralkodó törvényességét a mezopotámiai hagyomány alapján, az ottani sztenderdnek megfelelően igazolja. Az idegen területről érkezett uralkodó saját kultúrájában feltehetőleg nem is volt ehhez megfelelő írásos hagyomány, azonkívül a királyt Mezopotámia lakói számára kellett legitimálni. Az iratot a babilóni Marduk-papok készítették, ékírással és akkád nyelven, a helyi írnofi hagyományoknak megfelelően.

A felírat bevezetője Nabúnaidot „gyenge öregnek” nevezi, aki kultikus vétségek sorát követte el: elmozdítottatta trónjaikról az istenek eredeti képmásait, és másolatokat tétetett a helyükre;¹⁸ nem megfelelő szertartásokat vezetett be Urban és más szent városokban; beszüntette a templomoknak járó szolgáltatásokat; és Marduk, „az istenek királya” tiszteletét utálttá tette. A királyt szociális bűnök is terhelik, mint például a robotmunka, amellyel Babilón lakóit sújtotta. Panaszuk miatt Marduk, „az istenek ura” elhagyta a várost, az istenek elhagyták lakhelyeiket. Babilón lakói élőhalottként léteztek mindaddig, amíg Marduk meg nem könyörült rajtuk. Valamennyi országa összességét megszemlélte, átkutatta, és keresett egy igazságos, szíve szerint való uralkodót, „aki megfogja a kezét (az újévi szertartásban).”¹⁹ Végül Kürosz, Ansan város királyának nevét nevezte meg, őt tette az egész világ uralkodójává. Ő parancsolta, hogy a király Babilón ellen induljon, ahova harc nélkül vonult be, és ahol hatalmát mindenki elismerte.

A szöveg Kürosz, Sumer és Akkad törvényes királya és a négy világtáj ura öndicsőítésével folytatódik. Kürosz, akinek „uralmát Bel és Nebo szereti,” megnyerte a város lakóinak szívét Marduk számára. Uralma a béke és szabadság ideje, és az uralkodó gondoskodik a babilóni szentélyek ellátásáról. Rendbehozatta Babilón lakóinak megrongált lakásait is. A városok isteneinek szobrai helyeikre visszavittette, így csillapítva haragjukat.

Az agyaghenger-felírat állításait a Marduk-papok egy másik dokumentumban, az ún. *Verses beszámolóban* (*Verse Account*) is megfogalmazták, amelyben azonban a hangsúlyok máshova esnek mint az agyaghenger-felíratban.²⁰ A felsorolás itt a babilóni nép ellen elkövetett szociális bűnökkel kezdődik: Nabúnaid, háborúival nélkülözést okozott, elzárta a kereskedelmi utakat, és elvette alattvalói vagyonát

¹⁷ Kürosz babilóni uralmához ld. Caroline WAERZEGGERS: „Babylonian Kingship in the Persian Period: Performance and Reception”, in Jonathan Stökl and Caroline Waerzeggers (eds.), *Exile and Return: The Babylonian Context*, BZAW 478, Berlin, De Gruyter, 2015, 181–222.

¹⁸ Nabúnaid, tartva a perzsák pusztításától, elrendelte a Babilónhoz közeli városok istenszobrainak Babilónba vitelét, ld. Nabúnaid-krónika III. 5–10, magyar fordítása HARMATTA János (szerk.): *Ókori Keleti Történeti Chrestomathia*, Budapest, Osiris kiadó, 2003, 247–248. Ld. még BEAULIEU (1989): 219.

¹⁹ A tavaszi újévi ünnep szertartásában a király megérintette Marduk szobrának a kezét. Ez jelentette uralmának legitimálását a következő évre.

²⁰ Angol fordítását ld. James B. PRITCHARD (ed.): *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, Third Edition, with Supplement*, Princeton, Princeton University Press, 1969; 1993, 312–315. Thomas G. LEE: „Propaganda and the Verse Account of Nabonidus’ Reign”, *The Canadian Society for Mesopotamian Studies Bulletin*, XXVIII. évf., 1994, 31–36.

(col. I.1–11). Alattvalói elfordultak tőle (I.15–18), majd védelmező istensége is magára hagyta. Nabúnaid kultikus bűneinek hosszú listáján a fő vádpontot egy istenszobor (Szín istené) jelenti, egy olyan képé, „amelyet soha senki nem látott (az országban).” A szobor démonokét idéző képe utálatosságnak és szentségtörésnek minősül. További vád uralkodói kötelességeinek elhanyagolása.²¹ Azonkívül a király az istenektől kapott különleges tudással és látomásokkal dicsekszik, valójában azonban tudatlan, aki minduntalan összekeveri a rítusokat, és összezavarja a máj-jóslatok értelmezéseit (col. V). A vádak szerint Marduk templomát is Színnek (Nabúnaid szülőföldje, Harrán fő istenének) adta át (col. V).

A Marduk-papság által írt külön beszámoló mögött nem pusztán sértődöttség állt, noha voltak jócskán sérelmeik, első sorban a kultuszban és ómen-interpretációkban tett változtatások, amelyeket a Harránból származó és a Szín holdisten kultuszának ottani formáját követő király bevezetett, és amelyek, a Marduk-papok megítélése szerint háttérbe szorították a babilóni Marduk tiszteletét. Babilónban ugyanis a mércét az ottani királyok magatartásának megítéléséhez ennek a kultusznak a gyakorlása jelentette, amint arról a jóval korábban írt Óbabilóni avagy Weidner-krónika is tanúskodik.²² Azok az uralkodók, akik nem látták el megfelelően a szentély kultuszát, vagy kultikus hibát vétettek, mind bukásra voltak ítélve. Az egyetlen uralkodó a listán I. Sarrukín, akinek példás gyakorlata hosszú uralmat eredményezett. Az uralkodó legitimitásának értékelése Babilónban a Marduk-papság joga és kötelessége volt. Ezt teszi a *Verses beszámoló*, amely hibái alapján de-legitimálja az utolsó, bukott babilóni uralkodót, Nabúnaidot. Hasonlóképpen a Marduk-papság legitimálta az új perzsa uralkodót, Kűroszt, az agyaghenger-feliratban, kiemelve a király érzékenységét a Marduk-kultusz és a társadalmi igazságosság tekintetében.²³

Talán érdemes még itt megemlíteni a legitimációs politika egy másik eszközét, a történeti legendát. Kűrosz születési legendáját Hérodotosztól ismerjük (Hérod. I.107–128). A legenda előzményei és egyéb változatai nem ismertek, modellje viszont igen: ez a sok évszázaddal korábban élt I. Sarrukín születési legendája, amelyet írni tanuló diákok generációi másoltak, így tartva fenn a nem kívánt gyermekként született, kitétele után a halálos veszélyből megmenekülő, majd uralkodóvá váló személy történetét, akinek kiválasztottságát és a személyét illető isteni védelmet a legenda igazolni kívánja.²⁴

A szintér, ahol a fent említett dánieli gyűjtemény arámi darabjainak szerzői éltek,

²¹ A közlés arra az időszakra utal, amelyet Nabúnaid Témánban töltött. Ezen idő alatt a király nem vett részt a babilóni újévi szertartásokon, és nem újította meg királyságát Marduk isten szobránál. Ld. BEAULIEU (1989): 12, 90.

²² Óbabilóni krónika (Weidner-krónika), HARMATTA (2003): 112.

²³ PRITCHARD (1993): 312–315. Wolfram von SODEN: „Kyros und Nabonid: Propaganda und Gegenpropaganda”, in Heidemarie Koch (hrsg.), *Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenidenzeit und ihr Fortleben*, Berlin, Dietrich Reimer Verlag, 1983, 61–68.

²⁴ Kűroszról a perzsa hagyományban, ld. SÁRKÖZY Miklós, „Irán és Izrael közös gyermeke. Nagy Kűrosz emlékezete az elő-ázsiai forrásokban”, *Ókor*, VIII. évf., 2009/2, 21–28.

Mezopotámia volt. A történetek babilóni helyszínen játszódnak, szereplői babilóni uralkodók, a nevek és hagyományok (ómen-értelmezés és módszerei) mezopotámiai gyakorlatot és tudományos módszereket tükröznek.²⁵ Az ékírási hagyomány beható ismeretét tükröző tudás közvetítője az arámi nyelv volt, amely nem csak a mindennapi élet *lingua franca*-ja volt Mezopotámiában, hanem az ékírással írt írónoki hagyomány tartalmának közvetítője is. Hordozói, a bőrre vagy viaszostáblákra írt szövegek sajnos nem maradtak fenn. Assurbanapli ninivéi könyvtári katalógusai említenek *magillu*-kat, vagyis tekercseket, ezek azonban elpusztultak, miután a Ninivét elfoglaló médek felgyújtották a könyvtárat – ellentétben az agyagtáblákkal, amelyek kiégtek.²⁶ Mezopotámiában és Észak-Szíriában, az ékírási kultúra kisugárzási területén számos áttelepített zsidó csoport élt. A Kr. e. 8. században kétszer, 734-ben (2Kir 15:29) és 722-ben (2Kir 18:11–12) telepítettek át nagyobb csoportokat. A II. Sarrukín által áttelepített második csoport utódai az asszír mag-területen, Guzana környékén laktak, és elszórt adatok tanúsítják későbbi jelenlétüket a térségben.²⁷ Az újbabilóni birodalom idején áttelepítettek sorsa valamivel jobban ismert. Kr. e. 597-ben a királyi család egyes tagjait és a papi értelmiség képviselőit, köztük egy Ezékiel nevű fiatal papot hurcoltak Babilónba. Kr. e. 586-ban és az azt követő években több hullámban telepítettek júdaikat Babilón környékére és Dél-Mezopotámiába.²⁸ Az Ezékiel neve alatt fennmaradt gyűjtemény egy babilóni zsidó írnok-iskola műve.

A perzsa legitimációs propaganda forrásához a zsidó diaszpóra volt legközelebb, és itt élt az a szerző is, aki a perzsa uralomváltásra adekvát módon reagált. Deutero-Jesaja (Izajás, -Ézsaiás) az álnév mögé rejtő próféták közül való. Anonimitása bizonyára szándékos. A fogság megváltozott körülményei megszüntették a klasszikus prófécia kereteit, így ő is a fogság előtt élt prófétai előd, Jesaja próféciáinak témáiban értelmezte újra az áttelepítettek helyzetét, a perzsa hódítás folytán létrejött új birodalomban.²⁹

A történeti eseményekből leszűrt legfontosabb felismerése, hogy Jahve a történelem ura, aki, mint teremtő Isten, saját akarata szerint irányítja a történelem

²⁵ Ida FRÖHLICH: „»Time and Times and Half a Time:« Historical Consciousness in the Jewish Literature of the Persian and Hellenistic Eras”, *Journal for the Study of the Pseudepigrapha Supplement*, Series 19, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1996, 21–27.

²⁶ Erről ld. Eleanor ROBSON: *Ancient Knowledge Networks. A Social Geography of Cuneiform Scholarship in First Millennium Assyria and Babylonia*, London, UCL Press, 2019. A qumráni könyvtárban fennmaradt arámi szövegek mind erős tudományos érdeklődést mutatnak, és mezopotámiai elemeket tartalmaznak.

²⁷ Az áttelepítést a király egyik felirata is említi.

²⁸ Ékírási forrásokban szerepel egy al-Yahūdu „júdai város” nevű település és lakói, egyike a babilóni zsidó diaszpóra eddig ismeretlen városainak, ld. Dalit ROM-SHILONI: „The Untold Stories: Al-Yahūdu and or Versus Hebrew Bible Babylonian Compositions”, *Die Welt des Orients*, XLVII. évf., 2017/1, 124–134.

²⁹ Joseph BLENKINSOPP: „The Theological Politics of Deutero-Isaiah”, in Alan Lenzi, Jonathan Stökl (eds.), *Divination, Politics, and Ancient Near Eastern Empires*, Atlanta, GA, Society of Biblical Literature, 2014, 129–143.

eseményeit. Kozmikus változásokat idéz fel (Iz 40:3-4), és a népek olyanok előtte, „mint a vízcsepp a vödörben” (Iz 40:15). A perzsa uralomváltással új korszakot jelent be, a fogság büntetésének végét: „»Vigasztaljátok meg népemet, vigasztaljátok meg!« – ezt mondja Istenetek, mivel »Véget ért szolgaságának ideje, bocsánatot nyert a gonoszsága.«” (Iz 40:1-2). Deutero-Jesaja személetének alapja a retribúció, azaz a viszonzás elve. Az a birodalom, amely a júdaiakat fogságba vitte, most megbukott. „Bizony megszégyenülnek és gyalázatra jutnak mind, akik ellened lázadoztak. Elpusztulnak és elvesznek, akik harcba szálltak ellened.” (Iz 41:11). A helyükbe lépő új birodalom viszont különbözik az éppen megbukottól, és a szabadulás ígértét hozza, Kürosz hazatérést biztosító rendeletét. A korábbi hódítók ugyanazt a büntetést szenvedik el, amit annak idején a fogságba vitt júdaiak: „Elküldök értetek Babilonba, leverem a börtönök zárait, és a káldeusok jajkiáltásban törnek ki” (Iz 43:14).

A zsidó próféta a Marduk-papokhoz hasonlóan de-legitimálja az előző uralmat, azonban nem csak annak utolsó uralkodóját vádolja kultikus vétségekkel, hanem egész kultikus rendszerüket nyilvánítja tévesnek. A Babilónra utaló szövegek egyszerre hangsúlyozzák Babilón isteneinek a materiális világhoz való kötődését és tehetetlenségüket: „Leroskad Bel, összetörik Nebó. Bálványaitak állatokra, barmok hátára rakják, úgy viszik súlyos teherként, kimerült állatok hátán. De leroskadnak, mind térdre rognak, nem tudják megszabadítani azokat, akik viszik őket, sőt maguk is fogságba jutnak.” (Iz 46:1-2). A birodalmat két fő istensége képviseli, Bel – azaz Marduk, Babilon védelmező istene – és Nebo, azaz Nabu, a bölcsesség és írni mester istene.

Küroszt először név nélkül említi: „Északról támasztottam a szabadítót, hogy jöjjön. Napkeletről hívtam meg, a nevén szólítottam.” (Iz 41:25). A másik helyen név szerint említi, és „fölkentnek” nevezi: „Így szól az Úr fölkentjéhez (*mšyhw*), Küroszhoz, akinek megfogja a jobbját, hogy színe előtt meghódoltassa a nemzeteket, és megoldja a királyok derekán az övet; hogy megnyissa előtte az ajtókat, és ne maradjon egyetlen kapu se zárva: „Előtted megyek, és megalázom a magasságokat; összetöröm az érckapukat, és a vas-zárákat leütöm. Neked adom az elrejtett kincseket, és a rejtékhelyek gazdagságát, hogy megtudd: Én vagyok az Úr, Izrael Istene, aki neveden szólítalak.” (Iz 45:1-3). Tehát Kürosz az Isten által választott és legitimált király. Isten az, aki elrendelte és támogatja hadjáratait, és győzelmet arat ellenségei felett. Deutero-Jesaja szövegének szóhasználata (a kéz megragadása, a „fölkent” cím, néven nevezés, felövezés) egyszerre idézi a babilóni legitimációs ceremónia és a saját kultúra elemeit. Célja ugyanaz volt mint a Kürosz-feliraté: megkönnyíteni az idegen uralkodó elfogadását a saját etnikai-politikai közösségben.

Deutero-Jesaja a diaszpóra és Júda zsidó közössége számára legitimálja az új királyt. Babilóni társaihoz hasonlóan ő is meg volt győződve arról, hogy Kürosz valójában az igazi júdai király, azaz YHWH felkentje, messiása, mivel egyedül Kürosz volt képes megtenni azt, ami egy törvényes király kötelessége volt, visszaállítani a *status quo ante*-t. „Én mondom Kürosznak: Pásztorom vagy! Teljesíted majd mindenben akaratomat. S azért azt mondom: Jeruzsálem épüljön újjá! És: A templomnak

rakják le alapjait!” (Iz 44:28). Kürosz rendeletet adott a Templom újjáépítésére, visszaadta a templomi edényeket, és megengedte a kultuszközösség híveinek, hogy visszatérjenek a helyreállított kultusz színhelyére. A későbbi források tanúsága szerint ezeket az intézkedéseket fokozatosan megvalósították. Talán erre utalnak azok a helyek, amelyek névtelenül említik a perzsa uralkodót (Iz 45:5–7; 45:11–13; 48:12–15). Lehetséges, hogy ezek az említések már egy későbbi uralkodóra, Dareioszra vonatkoznak, és azt jelzik, hogy a zsidó diaszpórában folyamatos volt a perzsa uralkodók legitimációja.³⁰

Kürosz agyaghenger-felirata és Deutero-Jesaja egy ősi közel-keleti elképzelést, a királyok prófétai legitimációjának igényét fejezi ki. A bibliai hagyományban Saul és Dávidot Izrael királyaiként Sámuel prófétai kiválasztása és fölkenésük legitimálta (1Sám 10:1; vö. 15:1; 16:1–13). Adoniját, Dávid trónkövetelőjét Nátán próféta akarta legitimálni (1Kir 1:34), Jéhut pedig Elizeus próféta választotta ki királynak, majd egy másik próféta kente fel, akit Elizeus küldött hozzá (2Kir 9:1–10). Küroszt Deutero-Jesaja legitimálta a diaszpórában élő zsidók és a júdai tartományban élők számára.³¹ A prófétai legitimáció még a hellénisztikus időkben is követelmény volt. A farizeusok Johannész Hürkanosz igényét a királyi címre azzal a hivatkozással teszik kérdésessé, hogy ehhez prófétai legitimációra van szükség (Josephus: *A zsidók története* 13:288–298). A legitimáció nyelve közös volt Mezopotámiában és Júdában. Alapjuk is közös volt: a politikai entitást védő és fenntartó istenség kultuszának folyamatos ápolása, a kultikus, társadalmi és szexuális vétségek elkerülése. Ugyanezek az elveken alapult a de-legitimáció is, melynek alapja a kultikus vétségek, vérontás vagy szociális vétségek elkövetése volt. Ez a közös nyelv volt az, ami biztosította a legitimáció sikerét a perzsa uralkodók számára a meghódított területeken.

Bibliográfia

- P.-A. BEAULIEU: *A History of Babylon, 2200 BC–AD 75*, Chichester, Wiley Blackwell, 2018.
- P.-A. BEAULIEU: *The Reign of Nabonidus King of Babylon, 556–539 B.C.*, New Haven; London, Yale University Press, 1989.
- J. BLENKINSOPP: „The Theological Politics of Deutero-Isaiah”, in Alan Lenzi: Jonathan Stökl (eds.): *Divination, Politics, and Ancient Near Eastern Empires*, Atlanta, GA, Society of Biblical Literature, 2014, 129–143.
- R. P. DOUGHERTY: *Nabonidus and Belshazzar: A Study of the Closing Events of the Neo-Babylonian Empire*, New Haven, Yale University Press, 1929.

³⁰ Rainer ALBERTZ: „Darius in Place of Cyrus: The First Edition of Deutero-Isaiah (Isaiah 40,1–52,12) in 521 BCE”, *Journal for the Study of the Old Testament*, XXVII. évf., 2003, 371–383.

³¹ Philip R. DAVIES: „God of Cyrus, God of Israel: Some Religio-Historical Reflections on Isaiah 40–55”, in Jon Davies (ed.), *Words Remembered, Texts Renewed*, Sheffield, JSOT Press, 1995, 207–225.

- ESZTÁRI R. – VÉR Á.: „Írás a falon: Dániel 5:25 a mezopotámiai ómenirodalom tükrében”, *Axis*, III. évf., 2014/2, 9–28. <https://doi.org/10.61176/Axis>
- I. FRÖHLICH: „»Time and Times and Half a Time:« Historical Consciousness in the Jewish Literature of the Persian and Hellenistic Eras”, *Journal for the Study of the Pseudepigrapha Supplement Series* 19, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1996.
- HARMATTA J. (szerk.): *Ókori Keleti Történeti Chrestomathia*, Budapest, Osiris kiadó, 2003.
- K. KOCH, „Dareios, der Meder”, in Carol L. Meyers, M. O’Connor (eds.): *The Word of the Lord Shall Go Forth: Essays in Honor of David Noel Freedman in Celebration of His Sixtieth Birthday*, Winona Lake, IND, Eisenbrauns, 1983, 287–299.
- K. KOCH – Till NIEWISCH – Jürgen TUBACH: *Das Buch Daniel*, Erträge der Forschung 144, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft (WBG), 1980.
- T. G. LEE: „Propaganda and the Verse Account of Nabonidus’ Reign”, *The Canadian Society for Mesopotamian Studies Bulletin*, XXVIII. évf., 1994, 31–36.
- C. A. NEWSOM – B. W. BREED: *Daniel: A Commentary*, The Old Testament Library, Louisville, KY, Westminster John Knox Press, 2014.
- J. B. PRITCHARD (ed.): *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, Third Edition, with Supplement*, Princeton, Princeton University Press, 1969; 1993.
- REINER E.: „Két király”, *Ókor*, VI. évf., 2007/4, 77–89.
- E. ROBSON: *Ancient Knowledge Networks. A Social Geography of Cuneiform Scholarship in First Millennium Assyria and Babylonia*, London, UCL Press, 2019.
- D. ROM-SHILONI: „The Untold Stories: Al-Yahūdu and or Versus Hebrew Bible Babylonian Compositions”, *Die Welt des Orients*, XLVII. évf., 2017/1, 124–134.
- SÁRKÖZY Miklós: „Irán és Izrael közös gyermeke. Nagy Kürosz emlékezete az elő-ázsiai forrásokban”, *Ókor*, VIII. évf., 2009/2, 21–28.
- W. von SODEN: „Kyros und Nabonid: Propaganda und Gegenpropaganda”, in Heidemarie Koch (Hrsg.): *Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenidenzeit und ihr Fortleben*, Berlin, Dietrich Reimer Verlag, 1983, 61–68.
- C. WAERZEGGERS: „Babylonian Kingship in the Persian Period: Performance and Reception”, in Jonathan Stökl and Caroline Waerzeggers (eds.): *Exile and Return: The Babylonian Context*, BZAW 478, Berlin, De Gruyter, 2015, 181–222.
- F. WEIERSHÄUSER – J. NOVOTNY – G. LENTINI (eds.): *The Royal Inscriptions of Amēl-Marduk (561–560 BC), Neriglissar (559–556 BC), and Nabonidus (555–539 BC), Kings of Babylon*, University Park, PA, Eisenbrauns, 2020.

Rezümė

Az óperzsa birodalom egyike volt az ókori zsidóságot meghódító birodalmak sorának. Képviselőit a források mégis felszabadítóként, és nem elnyomóként értékelték, ellentétben Bábel-lel, azaz az újbabilóni birodalommal, majd később a Szeleukida, és a Római birodalommal, amelyeket az elnyomás és vallási türelmetlenség példának állítottak. A perzsák iránti loja-

litás nyíltan avagy rejtetten, egyes szövegek későbbi interpretációja által elfedve, de rendre megjelenik a fogság utáni zsidóság műveiben. Dán 5 jóslatának értelmezése, amely szerint „A méd Dárius pedig átvette a királyságot (mlkw), hatvankét éves korában” (Dán 6:1) egy nagyobb történeti perspektívából szemléli az óperzsa birodalom történeti szerepét. Dán 2. szövege egy többszörösen ártérelmezett jóslat, amelynek első megfogalmazása a Kr. e. 6. századi perzsa uralomváltás után a perzsákat üdvözölte „örök uralomként.”

A pozitív értékelés kialakításában jelentős szerepet játszott a perzsa bódítók propagandája. A bukott Nabúnaid de-legitimációját és a dinasztia-alapító Kúrosz legitimációját az ókori Kelet közös kulturális nyelven fogalmazták meg, amelynek alapfogalmai az ország védőisténének kultuszához és népével szembeni társadalmi igazságosságához kapcsolódtak. A legitimáló intézmények a babilóni Marduk-papság és az izraeli próféták voltak, akik, ha megváltozott funkciókkal is, de jelen voltak a zsidó diaszpórában, és legitimálták népük számára a birodalomalapító Kúroszt.

Kulcsszavak: Babilóni fogság, óperzsa birodalom, látomás-irodalom, zsidó prófétai irodalom, legitimáció.

Abstract

Medes and Persians in Postexilic Jewish Literature

Old Persian empire was one of the successive empires of which ancient Jewry was a subject. However, its representatives were regarded in Jewish sources as liberators rather than oppressors, unlike those of Babel, i.e. the Neo-Babylonian Empire, and later the Seleucid and Roman Empires, which were recalled as examples of oppression and religious intolerance. Loyalty to the Persians appears in Jewish postexilic literature openly or covertly, concealed by later interpretations of certain texts. Interpretation of the oracle of Daniel 5, according to which „Darius the Mede took over the kingdom (mlkw) at the age of sixty-two” (Daniel 6:1) provides a larger historical perspective on the historical role of the Old Persian Empire. The text of 2 Daniel is a prophecy that has been reinterpreted several times, the first formulation of which hailed the Persians as „eternal dominion” after the change of Persian rule in the 6th century BC.

Persian propaganda played a significant role in the formation of a positive opinion. The de-legitimization of the fallen Nabunaid and the legitimization of dynasty founder Cyrus were formulated in the common cultural language of the Ancient Near East, the basic concepts of which were associated with the cult of the country's patron deity and social justice against his people. The legitimizing institutions were the Babylonian Marduk priesthood and Jewish exilic prophets, who, albeit with altered functions, were present in the Babylonian Jewish diaspora and legitimized the empire-founder Cyrus for their people.

Keywords: Babylonian exile, Old Persian empire, visionary literature, Jewish prophecies, legitimization.